

P.B. Kooi

Opgravingen in Peelo en Marsdijk

“Wat eens de hoofdplaats van Drenthe worden zou, bood toendertijd nog een even onaanzienlijken aanblik als de groep armlijke hoeven en hutten in de nabijheid van het Huis te Pithelo.

Dit huis, zooals de bezoekers het zouden zien, was een kasteel uit het begin der elfde eeuw, in bouw geheel afwijkend van de meer ‘moderne’ burchten, zoals de adel van de 13de eeuw ze optrok. De geschiedenis van deze sterkte klonk weinig glorieus. Omstreeks 1040 waren de bewoners zekere Ulffo en zijn broeder, ridders van Pithelo. Zij maakten zich schuldig aan plundering en rooverij en de historieschrijver gewaagt van hun ‘schandelijke stoutheid’. Het gevolg was eindelijk, dat Hendrik III, toen nog Roomsche Koning, hen in den Rijksban deed en hun goederen verbeurd verklaarde, welke werden geschonken aan Bernulphus, Bisschop van Utrecht.”

(De ridder van Sint Jan; door Jan L. de Boer)

Bovenstaande tekst is een citaat uit een historische roman uit het begin van deze eeuw. Hoewel, zoals gebruikelijk, waarheid en fantasie door elkaar lopen zijn de verhalen over de burcht van Peelo, ook wel Pithelo genoemd, zeer zeker mede aanleiding geweest voor het doen van archeologisch onderzoek in en rond de buurtschap Peelo. Deze ligt iets ten noorden van Assen en is in de laatste jaren bijna geheel opgegaan in de nieuwbouwwijken Peelo en Marsdijk. Het grondgebied van de vroegere marke was circa 400 ha. groot en werd door

venen en beekdalen omsloten. Door deze factoren (grootte en natuurlijke begrenzing) was het gebied uitermate geschikt voor archeologisch onderzoek naar twee belangrijke aspecten in de bewoningsgeschiedenis van Drenthe, te weten: continuïteit van bewoning en ontwikkeling van het boerenbedrijf door de eeuwen heen. In overleg met de dienst Gemeentewerken werd vanaf 1977 tot en met 1988 jaarlijks een werkplan opgesteld, zodat de opgravingen gelijke tred konden houden met de realisatie van de woningbouw in de nieuwe wijken. Op deze wijze konden grote delen van de es, het Kleuvenveld, en de historische kern worden opgegraven. Daarnaast werd onderzoek gedaan naar de oudste geschreven bronnen door A.C. Bardet en kon het onderzoek van J. Wieringa naar de veldnamen in het geheel worden betrokken.

De eerste drie jaren werden opgravingen uitgevoerd op de es ten westen van de Groningerstraat. De bouwvoor en het esdek, samen soms wel 80 cm. dik, werden machinaal verwijderd in werkputten van 8 tot 16 m. breed. Vervolgens werd het vlak met de schep geschaafd, waardoor de grondsporen goed zichtbaar werden en getekend konden worden. Voor een goed begrip van de werkwijze dient te worden opgemerkt dat bewoningsporen van agrarische nederzettingen uit de prehistorie tot en met de middeleeuwen (en vaak nog later) op de zandgronden van Drenthe uitsluitend bestaan uit verkleuringen in de vaste ondergrond. Immers alles werd toen in hout gebouwd; gebinten van stammen, wanden van vlechtwerk met

leem. Dit is allemaal na enige honderden jaren verdwenen. De standplaats van huizen en schuren zijn herkenbaar als regelmatige figuren van paalkuilen bijvoorbeeld op de plaats waar gebinten en wanden zijn geweest. Omheiningen tekenen zich af als smalle donkere banen, waarin het vlechtwerk heeft gestaan, waterputten als grote ronde vlekken.

Eén produkt van een opgraving is dus een nauwkeurige tekening op schaal getekend en vastgelegd aan de kadastrale indeling. Andere 'produkten' zijn:

- vondsten, veelal scherven van aardewerk, dat als afval is gestort in kuilen en afgedankte waterputten. Alle vondsten worden genummerd en met het nummer op de tekening aangegeven.
- grondmonsters waarin verkoolde resten van zaden en hout. Daaruit kan worden afgeleid welke voedselgewassen werden verbouwd en welke bomen er hebben gegroeid.

Huisplattegronden en aardewerk-

vormen zijn in de loop der tijd veranderd. Er kunnen ontwikkelingsreeksen van worden opgesteld met verschillende typische kenmerken die per periode (Bronstijd, IJzertijd, etcetera) karakteristiek zijn.

Omgekeerd kunnen bepaalde kenmerken dus ook gebruikt worden om bepaalde nederzettingssporen te dateren.

De resultaten van het onderzoek op de es kunnen als volgt worden samengevat. De aangetroffen sporen zijn afkomstig van gemengde boerenbedrijven, daterend uit de IJzertijd — die begint rond circa 700 voor Christus — en de Romeinse tijd met latere ontginningssporen, voornamelijk uit de Middeleeuwen. Dat het gemengde bedrijven zijn geweest is af te leiden uit de stallen in de boerderijen voor het vee, alsmede de aparte opslagschuurtjes voor het graan. Opvallend is voorts dat de opeenvolgende stadia van de nederzetting zich niet op één lokatie bevinden, maar zich in de loop der tijd hebben verplaatst. Dit moet het gevolg zijn van de manier waarop

Restant van de oude kern van de buurtschap Peelo aan de Marsdijk. Van links naar rechts: brandweershuisje van de voormalige handbrandspuit; verbouwde boerderij van de familie Betting-Balten, met het jaartal 1703 boven een deur; de boerderij van de familie Bremer met het jaartal 1629 boven de baander; schuur. Deze gebouwen staan samen op het voormalige erf Hovinge (collectie Biologisch-Archeologisch Instituut)

Opgravingsfoto van de es. Hier zijn verschillende grondsporen uit drie perioden te zien, namelijk krassen van een ploeg uit de IJzertijd (midden-rechts), een huisplattegrond uit de Romeinse tijd (van boven naar beneden), bestaande uit paalgaten, en ontginningssporen uit de Middeleeuwen, bestaande uit schopsteken (op de voorgrond in horizontale rijen (collectie Biologisch-Archeologisch Instituut)

akkerbouw werd bedreven. Men paste immers tot de late Middeleeuwen geen doelbewuste bemesting toe, waardoor de grond uitgeput raakte en nieuwe gronden werden ontgonnen om als akkers te dienen. De nederzetting werd dan naar de omgeving van de nieuwe akkers verplaatst. Op enkele plaatsen is ook een opeenvolging van grondgebruik te constateren, die met deze handelwijze verband houdt. Zo blijkt uit een serie ploegkrassen, dat een terrein eerst gedurende de IJzertijd als akker in gebruik is geweest. Vervolgens werd op deze plaats in de Romeinse tijd een boerderij gebouwd, en tenslotte is het na (her)ontginning in de Middeleeuwen weer akker als onderdeel van de es. Ook is er een duidelijke ontwikkeling in de nederzettingvorm als geheel te zien die mede verband houdt met

veranderingen in de economie, bijvoorbeeld schommelingen in de verhouding akkerbouw-veeteelt. In de IJzertijd lagen de boerenbedrijven op ruime afstand van elkaar, temidden van de bijbehorende akkers. De woon/stalhuizen waren vrij kort, circa 20 m., en waren toegankelijk via twee ingangen ongeveer in het midden van de lange zijden, waardoor een zogenaamde dwarsdeel aanwezig was. Omstreeks het begin van de jaartelling werd de bewoning samengevoegd binnen een gemeenschappelijke omheining. Deze omheining was blijkbaar bedoeld om het vee buiten de nederzetting te houden. Aan de zuidzijde was een omheind gedeelte om zonnig vee te kunnen schutten. De verdiepte stal direct naast deze omheining kan worden gezien als een schaapskooi.

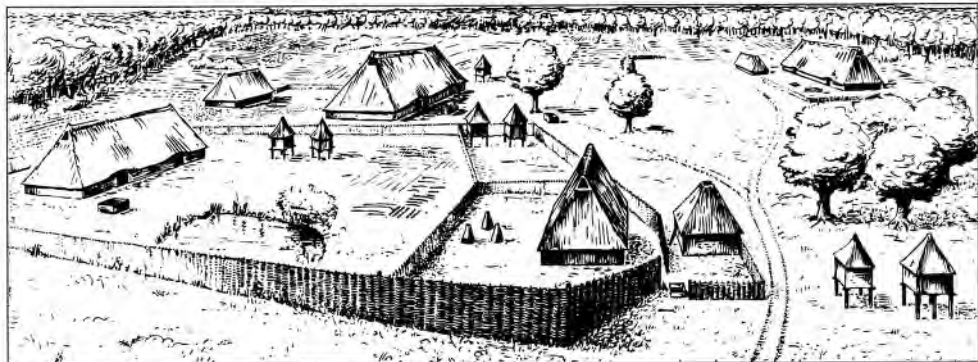
Opgravingsleider dr. P.B. Kooi (tweede van rechts) toont bewoners van Peelo de opgravingen. Vierde van links prof. dr. H.T. Waterbolk, hoofd van het Biologisch-Archeologisch Instituut te Groningen. Foto genomen op 8 mei 1981 (collectie Gemeente-archief van Assen)

Na deze fase splitste de nederzetting zich op in afzonderlijke erven die aan elkaar grenzen. Vooral de 2e-3e eeuw was een periode van grote bloei met boerderijen van wel 44 m. lengte. Deze vergroting van de gebouwen was vooral een gevolg van de uitbreiding van het bedrijfsgedeelte, bestaande uit een grote stal, een tussendeel dat waarschijnlijk overzolderd was voor de berging van oogstproducten en een woongedeelte. De drie verschillende delen hadden elk hun eigen ingangen, namelijk één in de korte zijde voor de stal, twee aan de lange zijden voor het middenstuk en twee voor het woongedeelte. Voorts zien we in deze tijd een verscheidenheid aan bijgebouwen optreden van graanschuren, weefhutten en bijschuren, alsmede omheinde akkertjes naast de boerderijen. Bijzonder is de aanwezigheid van een serie ijzeroventjes en een smederij.

In de Middeleeuwen verplaatste de nederzetting zich in zijn geheel naar de oostzijde van de Groningerstraat. Uit die tijd dateren ook de eerste schriftelijke bronnen. Het oudste bericht over Peelo komt voor in de giftbrief van 1040 waarin koning Hendrik III ondermeer goederen in Drenthe schenkt aan de bisschop van Utrecht, Bernold. De schenking komt voor een deel ten goede aan het nieuwe kapittel van Sint Pieter te Utrecht en

Peelo komt aldus voor in de pachtregisters van het kapittel met twee erven onder de betiteling 'curtis' en 'alia domus'. Aan de hand van de latere bezitsverhoudingen, waarin ook het Maria-Convent te Assen een aandeel had, is de situatie in de vijftiende eeuw te reconstrueren. Er waren toen drie erven, te weten Hovinge, Derkinge en Huisinge. Hovinge zou de genoemde curtis kunnen zijn en Derkinge het andere erf van het kapittel. Daarbij rees de vraag in hoeverre dit archeologisch is aan te tonen; anders gezegd: "Hoe heeft een hof van de bisschop er uitgezien?" Met de resultaten van het archiefonderzoek als leidraad zijn daarom de erven Hovinge en Derkinge opgegraven.

Het erf van Hovinge bleek te zijn begrensd door een sloot die een rechthoek van 100 × 120 m. vormden. Centraal op dit erf lag een grote boerderij van 35 m. lengte. In de noordoosthoek lag aanvankelijk een serie mijten of roedenbergen die waren vervangen door een grote schuur van 37 m. lengte. Op zich was de grote boerderij vergelijkbaar met dergelijke gebouwen die in Gasselte en Pesse zijn opgegraven, maar de schuur daarentegen was uitzonderlijk groot en zou de bijzondere positie van Hovinge vestigen. Om dit te kunnen toetsen zou het onderzoek van het erf Derkinge van belang

Reconstructietekening van het dorp Peelo rond 500 na Christus (collectie Biologisch-Archeologisch Instituut)

Aardewerk uit de Romeinse tijd; grote voorraadpot en 'serviesgoed' (collectie Biologisch-Archeologisch Instituut)

zijn als vergelijkingsmateriaal. Het erf Derkinge bleek onregelmatig van vorm te zijn en was aan drie zijden begrensd door een sloot. De boerderij was vergelijkbaar van bouw en afmetingen met dat op Hovinge. Geheel afwijkend was echter het ontbreken van een grote schuur op dit erf. Weliswaar bevonden er zich enkele mijten of roedenbergen en kleinere schuren op het erf, maar een grote schuur ontbrak. Dit verschil bevestigde de uitzonderlijke positie van Hovinge en de aldaar aangetroffen schuur zou wellicht als tiendschuur kunnen worden betiteld, waarin niet alleen de opbrengst van het eigen bedrijf werd ondergebracht, maar ook de pacht in natura van Derkinge en andere bezittingen in de omgeving. Van de boerderij Derkinge is nog interessant te vermelden, dat daarin voor het eerst in een opgraving de resten van potstallen zijn aangetroffen. Daaruit blijkt dat men omstreeks 1300 al bezig was met het bewust verzamelen van mest voor de akkers. Daarmee is het begin van de es bepaald, hetgeen

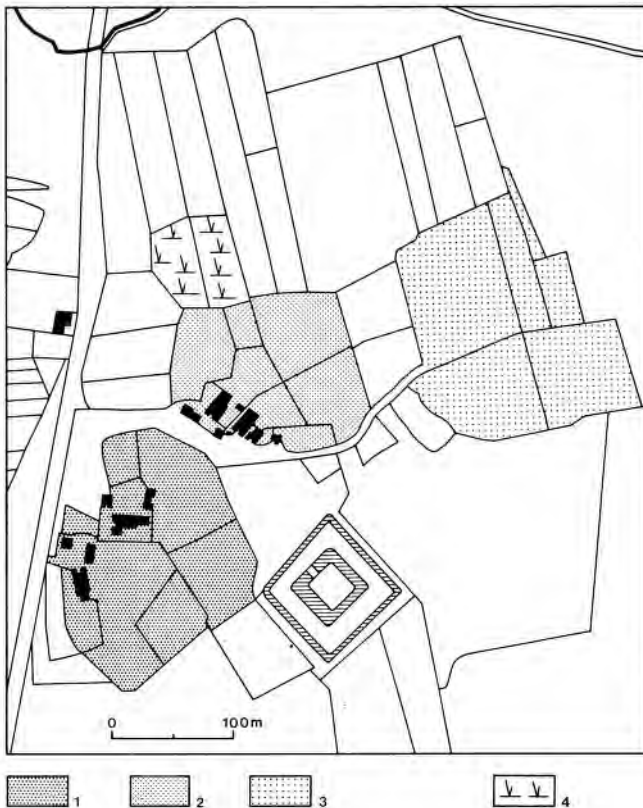
ook nog wordt bevestigd door scherven van aardewerk uit dezelfde periode op de es. Tenslotte moet nog worden opgemerkt dat de vondsten van beide erven niet afweken van wat elders in Drenthe uit de periode bekend is. Een mogelijk verschil in welstand is niet af te meten aan het gebruiksaardewerk.

De nu volgende perioden van de nederzetting, de buurtschap Peelo, onderscheiden zich van de voorgaande, doordat de structuur zich stabiliseert. Het erf Hovinge werd in de zeventiende eeuw gesplitst in twee bedrijven en het erf Derkinge verhuisde van de oostzijde naar de Groningerstraat naast Huisinge, later Lantinge genoemd. Vergelijking van de grondschattingskaart uit het midden van de zeventiende eeuw met de situatie bij de opmeting voor het kadaster in 1832 laat zien dat er in de tussentijd nauwelijks iets is veranderd. Het akkerbezit op de es is aangevuld met enkele percelen op het Nijland aan de noordzijde en enkele akkers in de randzone.

Rest ons het geheimzinnige burcht-terrein, waar volgens overleveringen de roofridders van Peelo hadden gewoond, die langstreckende reizigers van hun bezittingen beroofden en daarom in de ban waren gedaan. Uit het archiefonderzoek is gebleken dat Huisinge en Derkinge omstreeks 1600 in handen waren van de familie Onsta, een adellijke familie uit Groningerland. Bekijken we vanuit deze kennis de plattegrond van het burchtterrein, dan herkennen we daarin duidelijk de aanleg van een Ommelander borg, met een singel rondom, een buiten-gracht en een binnengracht rond een vierkant van circa 30×30 m. waarop een huis moet hebben gestaan. Helaas zijn géén afbeeldingen van het huis te Peelo bekend en het bodemonderzoek leverde weinig op. Waarschijnlijk werd het huis gefundeerd in een

heuvel die was opgeworpen bij het graven van de binnengracht. Deze heuvel is ongeveer 50 jaar geleden volledig geëgaliseerd om daarmee de gracht weer te dempen. Puin van dakpannen en kloostermoppen tonen aan dat er wel degelijk een gebouw heeft gestaan, maar met het egaliseren van de burchtheuvel zijn de funderingen opgeruimd en daarmee is de mogelijkheid om ons een voorstelling van het huis te Peelo te maken verdwenen. Het geringe aantal vondsten in de grachtvulling wijst er op, dat het huis maar kortstondig heeft bestaan.

In het nieuwbouwplan Marsdijk blijft het voormalige erf Hovinge met de twee historische boerderijen gespaard. Ook word getracht voor het burcht-terrein een waardige bestemming te vinden.

*Reconstructie van de buurt-
schap Peelo in de late
Middeleeuwen geprojecteerd
op de kadastrale minuut.*

*1: het erf Huisinge, 2: het
erf Hovinge, 3: het erf
Derkinge, 4: veentje.*

*Voorts is de plattegrond
van het burchtterrein uit
circa 1600 aangegeven.*

*Links op de kaart ziet men
van beneden naar boven de
weg van Assen naar
Groningen, de huidige
Groningerstraatweg
(collectie Biologisch-
Archeologisch Instituut)*